

ЛЕСКОВАЧКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

**ДИЈАЛЕКАТ – ДИЈАЛЕКАТСКА
КЊИЖЕВНОСТ**

ЛЕСКОВАЦ, 2009.

О ЈЕЗИЧКОМ КОРПУСУ РЕЧНИКА САНУ И ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ЛЕКСИЦИ

Апстракт: У раду се говори о неким аспектима организације лексичке грађе у Речнику САНУ, са посебним освртом на принципе представљања дијалекатске и покрајинске лексике.

Кључне речи: језички корпус, дијалекатска лексика, Речник САНУ.

Дијалекатску лексику у овом раду узимамо у ширем појмовном или терминолошком значењу, подразумевајући под њим лексику која је најпре ареално одређена, али која својом употребом у одређеним функционалним стилovima конкурише лексички књижевног језика, а у неким случајевима је допуњује и обогаћује. Наиме, у неким функционалним стилovima, као што је књижевни, употреба дијалекта може послужити као стил уметничког изражавања и у том случају дијалекатски маркирана лексика конкурише лексички књижевног језика (нпр. у делима Драгослава Михаиловића, Ивана Ивановића, Слободана Џунића итд.). Под дијалекатском лексиком подразумевамо и покрајинску лексику или покрајинизме чија употреба превазилази границе одређеног дијалекта. Оно што је заједничко овим двама лексичким категоријама јесте припадање народном језику.

О дијалекатској лексички у Речнику САНУ са различитих аспеката било је речи на скуповима и трибинама, објављено је и неколико радова на ту тему од стране језичких стручњака лексикографа (нпр. о дијалекатској лексички у Речнику САНУ писали су у скорије време сарадници Института за српски језик: Неђо Јошић, Н. Рамић, Милорад Симић, Рада Стијовић, Радмила Жугић). Међутим, у последње време неки лингвисти износе различита мишљења о релевантности корпуса Речника САНУ. Она се углавном тичу актуелности грађе Речника САНУ у контексту савремених друштвених прилика, као и заступљености појединих српских дијалеката у грађи овог Речника. На другој страни, од колега лингвиста, чују се понегде неслагања са већ устаљеним принципима обраде дијалекатске лексике, односно саме концепције обраде тог типа лексике. Имајући у виду постављена питања и проблеме који се тичу нашег највећег Речника од огромног лингвистичког и културолошког значаја, стичемо утисак не само о томе да је питање његовог корпуса, као и лексикографских поступака на основу којих се обрађује речничка грађа не само актуелна тема, него да се стално и изнова преиспитује значај овог капиталног лингвистичког дела. Научни скуп као што је овај, добра је прилика да се каже нешто о статусу и заступљености дијалекатске

лексику у Речнику САНУ, њиховој лекси-кографској обради, као и да још једном истакнемо важност постојања једног таквог речника.

Намера нам у овом тренутку није да детаљно износимо податке о ареалној заступљености дијалекатске грађе у речнику јер о томе већ постоји исцрпна анализа (Неђо Јошић, „Корпус за Речник САНУ: Ријечи из народних говора и њихова регионална заступљеност“, *Српски језик у (кон)тексту*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 437–447), већ овом приликом желимо да у кратким цртама одговоримо на актуелна питања која се тичу односа дијалекатске и књижевне лексике у Речнику САНУ, као и да истакнемо принципе на основу којих ову грађу обрађујемо и репрезентујемо, имајући у виду употребну вредност овог Речника као крајњег циља, који је утемељен у саме принципе његове израде.

Кренућемо од форме Речника САНУ, тј. од његовог назива. Назив Академијиног речника *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* најмање је двоструко двосложен. Једна двосложеност односи се на назив језика *српскохрватски*, који значи и српски и хрватски или српски или хрватски, а друга се односи на сферу његове употребе: сферу нормираног књижевног језика и сферу народног идиoma или језика. Подсетићемо да је основна замисао овог речника била да то буде речник српског језика који би служио Србима али и другим народима којима је српски језик матерњи језик (као што је то случај са муслиманским становништвом који се до данашњег дана није профилисао као посебан национални ентитет или делом српског покатоличеног и католичког становништва који се интегрисао у Хрвате) или онима који су српски језик прихватили као свој књижевни језик (Хрвати).

С обзиром на то да су прогресивни говори штокавског наречја ушли у основицу књижевног језика, а да су штокавски народни говори по пореклу српски говори, део лексичког корпуса Речника САНУ који се односи на дијалекатску или народну лексiku припада српском језику. Наиме, вреди да подсетимо да српска језичка територија, која укључује већи број дијалеката, припада штокавском наречју, које се разликује од словеначке кајкавштине и хрватске чакавштине низом значајних црта. Један део штокаваца изгубио је осећај припадности српском народном и језичком колективу, најпре католичењем, а потом и исламизацијом. Ипак се штокавски дијалекат у научном смислу може узети као јединствена целина, и као примарно српски дијалекат (Симић 2001: 12).

Сам двочлани назив у наслову *српскохрватски* последица је актуелног друштвенополитичког тренутка у време када је овај Речник почео да излази. Међутим, лексички фонд овог речника и начин обраде грађе ни у чему не умањује његов примарни карактер и намеру — да ће то бити речник српског језика. Стога је са савременог становишта неактуелан назив Речник српскохрватског језика крајње техничка или

формална ствар, док је у стварности Речник САНУ у својој суштини речник српског језика.

Друго питање односи се на присуство дијалекатске грађе у Речнику САНУ и на поступке презентовања ове грађе. Дијалекатска грађа Речника САНУ највећим својим делом бележена је из збирки речи из разних крајева. Те збирке, њих 254, покривају пунктове из различитих језичких ареала, тако да се детаљнијим увидом у њихове изворе долази до закључка да су говори штокавског наречја прилично равномерно заступљени (Јошић 2008, 445).

Основна замисао и сврха пописивања дијалекатске лексике јесте да се и овој лексици омогући нормирање а потом и употреба у одређеним функционалним стиливима, а можда и да се дā статус књижевне лексике.

Нормативност се у Речнику САНУ спроводи на одређен начин. Наиме, у њему има много средстава која служе за упозорење: реч се не дефинише него се упућује на другу, исправнију реч; код ње се стављају одговарајући квалификатори: нпр. покр(ајинско), дијал(екатско), некњ(ижевно), вулг(арно) итд. (Грицкат 1960: 218). Таквим обавештењем врши се и потребно нормирање. Концепција таквог речника као што је Речник САНУ постаје на тај начин разумљива и оправдана, јер ће науку али и ширу публику из бројних разлога интересовати да добију на једном месту потпун преглед српскохрватског језика — и из књига и из покрајинских збирки.

Могу се, међутим, и не баш тако ретко, чути и мишљења о томе да Речник САНУ не бележи доследно речи које је црпео из дијалеката па се за овакву тврдњу као аргумент наводи то да се као одреднице наводе глаголи у облику инфинитива из говора који овај облик не познају. Са чисто дијалектолошког аспекта посматрано, овакво решење свакако да не би било оправдано. Међутим, ако узмемо у обзир чињеницу да Академијин речник тежи да попише свеукупно лексичко богатство нашег језика, па да уз то сву ту лексику и језички нормира, оваква критика није оправдана.

Навешћемо још неке чињенице које иду у прилог нашој тврдњи. Белић у Уводу прве књиге Речника САНУ каже да су Академијин Позив и њено Упутство за скупљање речи у народу имали озбиљне резултате јер су подстакли да се добије знатан број речи из народа. Само не треба мислити да су те речи дате увек у беспрекорном облику и према акценту и према значењу. Оне су често само сирова грађа али и као таква она је од користи јер је упућивала на то да се дотична реч да у потпуном облику (Белић 1959: XVI). Дакле, ми не поседујемо звучни запис изговора неке речи или текста већ само сиров податак исписан на папирићу који је сачинио сакупљач. Дијалектолога у овом случају неће задовољити само акценат или морфолошки облик неке речи већ је ту и мноштво фонетских особина, затим синтаксичких, семантичких и др. које представљају

релевантне дијалектолошке информације. Нажалост, Академија односно Лексикографски одсек а касније Институт нису од сакупљача могли добити комплетан, са свим појединостима обрађен материјал. Према томе, јасно је да акценат или аутентичан морфолошки облик нису једине и коначне појединости које би дијалекатску лексiku раздвајале од књижевне и да због ове чињенице не би требало концепцију речника доводити у питање.

Затим, неке колеге замерају лексикографима који раде на Речнику САНУ да превише уносе дијалекатску и покрајинску грађу и тиме оптерећују речник који би требало да покаже савремено језичко стање, сматрајући да би посао пописивања и обраде ове лексике требало оставити дијалекатским речницима. Овом приликом подсећамо да је циљ израде овог Речника да се у њему објави свеукупна лексика српског језика, тј. да се објави велики речник тезаурус српског језика, као што су речнике овога типа већ објавиле или почеле да објављују друге националне академије (нпр. Француска, Руска, Румунска и др.). Такође, подсећамо да су се код нас дијалекатски речници појавили тек у новије време, а у време када је Речник САНУ почео излазити ових речника готово да није ни било. И треће, грађа у народним збиркама речи садржи речи и облике онако како су забележени на терену пре сто и више година, чиме се може допунити и савремена дијалектолошка грађа.

И на крају, позабавићемо се још једним питањем. Неки лингвисти неретко изражавају утисак да је Академијин речник, иако речник савременог језика, оптерећен квалификаторима типа дијал(екатско), покр(ајинско), нар(одно) и да наводно претерана фреквентност лексема ове категорије застире лексiku књижевног језика. Међутим, већ у Уводу прве књиге речника стоји да овај речник савременог књижевног језика мора бити и тумач речи наших књижевних дела који ће нам дати њихова значења, а, такође, он нам мора помоћи да разумемо дела наших писаца који су из различитих крајева нашег народа и да пружимо осталоме свету могућности да их разуме. Овај речник биће у одређеној мери и тумач стила и смисла књижевних дела, а помоћи ће и књижевним преводиоцима да у свој превод пронађу и унесу најпотпуније језичке еквиваленте. Овај Речник постаће извор и за друга дела која ће обрађивати различите стране нашег језика (Белић 1959: XXIII), али и културе уопште.

Уношење у Речник народних речи из различитих крајева пружа нам до извесне мере и њихову географију, степен распрострањености њихове и показује донекле који се писци налазе у зависности од њих. Али, истиче Белић, то и није главни задатак овог речника; то се и даје и добија уз друге знатније особине нашег језика. За то би, кад бисмо желели исцрпних обавештења, морали бити израђени засебни речници за

које би се купио материјал на терену на нарочити начин (Белић 1959: XXIV).

Вреди да још једном поменемо да у Речнику САНУ није фаворизован ниједан дијалекат нити један локални говор. Нормативни принципи у њему у складу су са схватањима савремене књижевнojeзичке или стандардне нормe, што значи да језичком нормирању у Речнику САНУ подлежу сви дијалекти. А знамо да ниједан дијалекат није раван књижевном језику, који је наддијалекатски идиом. Дијалекатски писци у Србији данас нису на књижевној периферији, о чему сведоче и тиражи и књижевне награде које поједини од њих добијају (Милановић 2008: 50). То је друкчија ситуација од оне с почетка 20. века, у епохи тзв. београдског стила, када је дијалекатска књижевност почела губити на значају, што је првенствено било условљено Скерлићевом оценом књижевног опуса Боре Станковића и Белићевим израженим нормативистичким приступом језику књижевног дела (Милановић 2008: 45). Стога је и употреба Речника САНУ данас у сврси стварања књижевног текста или креирања његовог стила сврсисходна и пожељна.

Завршићу излагање парафразирајући далекосежну мисао нашег славног лингвисте и уредника Речника САНУ Ирене Грицкат, која је по изласку првог тома Речника записала да овај речник када буде био завршен неће имати практичну актуелност али ће зато научна актуелност његова остати нетакнута.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1959: Александар Белић, *Увод*. – Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, I, Српска академија наука, Београд, VII–XXVI.

Грицкат 1960: Ирена Грицкат, *Академиски речници и њихови задаци* (први део). – Наш језик, X/3–6, 88–107 и *Академиски речници и њихови задаци* (други део). – Наш језик, X/7–10, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, Београд, 212–227.

Жугић 2008: Радмила Жугић, *Наводно занемаривање*. – Политика, 12.05.2008, www.politika.rs/rubrike/Kultura/Navodno-zanemarivanje.sr.html.

Јошић 2008: Неђо Јошић, *Корпус за Речник САНУ: Ријечи из народних говора и њихова регионална заступљеност*. – Српски језик у (кон)тексту, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 437–447.

Милановић 2008: Александар Милановић, *Напомене о дијалектима у српској књижевности*. – Дијалекти и српска књижевност, Књижевна заједница „Борисав Станковић“, Београд, 41–52.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17. – Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–2006.

Симић 1984: Милорад Симић, *Дијалекатска лексика и њен однос према књижевној лексици*. – Лексикографија и лексикологија, Матица српска,

Институт за српскохрватски језик, Београд, 171–174.

Симић 2001: Радоје Симић, *Српска граматика 1.* – МХ АКТУЕЛ, Београд.

Стијовић 2000: Рада Стијовић, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и дијалекатска лексика.* – Јужнословенски филолог, LVI/3–4, Српска академија наука и уметности, 1121–1127.

Summary

Vladan Jovanović

ON THE LANGUAGE CORPUS OF THE SANU DICTIONARY AND DIALECT LEXICON

On the basis of the examined sources and methods of processing and presenting the material in the SANU Dictionary we have concluded the following: a) in the SANU dictionary no dialect or local speech has been favored, b) normative principles in the Dictionary are in accordance with modern conceptions of literary language or standard norm, which means that language standardization in the SANU dictionary includes all dialects - and we know that no dialect is as important as a literary language, which is the idiom above all dialects.